

GİRİŞ DERSLERİ

INAUGURATION LECTURES

المحاضرات الافتتاحية

CIVILIZATION • BİLİM • الجامعة

WHAT IS CIVILIZATION?
BİLİM NEDİR?
ماهي الجامعة؟

WHAT IS CIVILIZATION?

WHAT'S CIVILIZATION?

Prof. Dr. Recep Şentürk

We established this institute seven years ago. It's been seven years and time passes by so fast. Here, in this institute, we introduce a new concept: Civilization Studies. This concept is brand new in Turkey. Outside Turkey, there are like Islamic Civilization Studies, Near-Eastern Civilizations, African Civilizations, etc. But rarely you find civilization studies in general. It's very rare. Usually you have a focus. But here we don't have a focus. So this institute is dedicated to the study of civilization. There is "cultural studies" but here we have a different approach: Civilization Studies (Medeniyet Araştırmaları). So this brings to mind the pressing question: Then, what's a civilization? It's the most important question. What is it that we are studying? What is it that we are trying to understand? What's our subject matter? I'm going to address this chal-

---

This lecture was presented at the Alliance of Civilizations Studies of Ibn Haldun University on October 4, 2017.

lenging question. It's a very challenging question and many great philosophers, thinkers, scholars, academics, intellectuals addressed this question. I'm here, in front of you to address this question in the first lecture of the first semester.

So, what's the civilization? There is no single answer for this. There are so many different answers. Let's look at this variety of answers. According to some people, some thinkers, scholars, civilization means big monuments like pyramids. This is civilization. For some thinkers, civilization means science. For some people civilization means technology. They say this is civilization. And for some scholars, thinkers, it is society, the social order. Don't be confused or alarmed or perplexed because this is a contested concept and there are so many conflicting views about what is a civilization. Because almost every concept in social sciences is contested, debatable. So, when you ask, "what is society?" you get hundreds of answers that conflict with each other. If you ask "what's a human being?" again you get different answers for it. If you ask "what's culture", same way, divergent answers for that as well. So, the fact that civilization is a contested concept and there are many definitions of civilization, this should not panic you, because it's the same for everything else social sciences study. This debate is good. It is thought provoking, instigating your mind. So, you study all these different answers and at the end you make your own choice or come up with your own definition. And this is how social sciences progress.

If you look at the world civilizations you will also see that each civilization promotes a particular kind of definition for civilization. Chinese civilization has

a different understanding of civilization, Hindu civilization has a different understanding of what a civilization is about and Western civilization has its own understanding of civilization. Same thing for Islam. But at the same time, these civilizations, they change over time. So, the concept of civilization they denote or they promote, also changes over time. The best example is the shift from the concept of civilization in the middle ages to modern times. Then, now we are moving into post-modern times. So, the concept of civilization changes parallel to these radical cultural shifts in every civilization. So there isn't a unique understanding or a single understanding of civilization for Western Civilization, because there is a great diversity in a particular time and it also changes over time. It goes through transformations over time. The same thing for Islamic civilization. Our understanding of civilization then through shifts, transformations, in Islamic history.

Is Islamic Civilization a Western civilization or an eastern civilization?

There is classical period of Islam, what we understood from civilization during that time is very different than what we understand today. Today we are under the influence of westernization and modernization. Let me illustrate how our self-understanding has shifted as Muslims. Let me ask you: Is Islamic Civilization a Western civilization or an eastern civilization? Today usually Muslims identify themselves as an eastern civilization. Do you know when Muslims did start perceiving themselves as Orientals, easterners? In the 19th century. Before that, they did not see themselves as Orientals. Fatih Sultan Mehmet, the conqueror of Istanbul, he called himself

“Emperor of Rome”, he called himself “Caesar”. So, this self-identification shifted. In the classical period Muslims did not identify themselves with any geography. They called themselves Muslims, not eastern or western. But in 19th century such a thing happened. And in my humble view, if we were to classify Islam geographically, Islam should be classified as a western civilization. Why? Because if you take history of religion books you will see that they classify religions into two categories: Western religions and eastern religions. What are the western religions? Islam, Christianity and Judaism. And what are the eastern religions? Buddhism, Hinduism, Shintoism, Confucianism. So, this is well established in the history of religion as a field. You’ll find this in all text books and other books. Then I’m saying that if Islam is a Western religion then how come Islamic civilization is an eastern civilization? Isn’t this a contradiction? But you can see that self-definition of a civilization also changes over time and sometimes there are inconsistencies involved. Our dear friend and student Vahdettin Hodja, he’s writing a PhD thesis on how did Muslims started perceiving the world as east and west as opposed to Dar’ul-Islam and Dar’ul-harb and identify themselves with the East. So, it’s a big shift in our civilizational understanding. You see that it’s a very fluid concept, changing over time, and there are many factors influencing our understanding of what a civilization is as well as what’s our own civilization. Same thing apply for Western civilization and the self-perception of westerners about their own civilization. Again, there are shifts and conflicts. Again it’s a fluid concept, changing and getting redefined, by every philosophical school and by every generation.

The illusion of fascist ideology

One of the important discussions in the field of civilization studies is about whether there is a single civilization with capital C or there are civilizations. So, some thinkers argue that there is civilization with capital C, there is a human civilization evolving from the beginning of history until the end. And this civilization with capital C is now represented by Western Civilization and all other Civilizations, cultures, religions, nations, societies should follow footsteps of the West. Because the West; Europe, America... it represents the civilization with capital C. And most of the social sciences agree with this including our dear friend Marx. He says that nonwestern societies see their future in Europe in western societies. Because he is very deterministic and he has this single understanding of civilization. For him, history is a single process running from the beginning of history until the end and all societies will go through this evolution, and the latest stage of evolution is represented by Western societies. So, all the Muslims, Africans, Indians, Chinese... they see their future: "This is how we are going to be in the future." This is what they should see. But if there is a single civilization and if this civilization is represented by a group of nations who live in a small geography in the world and if we tell the rest of the world "You should follow the pattern of this group of nations because this is how you'll be in the future," this is an effort to homogenize the whole world, destroy all other civilizations and turn the world into a single civilization. This project is called "westernization". And it's been in process for the last three centuries. But I should tell you that there has been always many civilizations in the

world and all the efforts to make a single civilization dominant all over the world always failed. And if history repeats itself, that means the effort for westernization to make the western civilization the single dominant civilization in the world will also fail. Because we always had many civilizations in the world, many cultures and many religions in the world. This will also continue. So, this brings to mind whether we can eliminate civilization diversity. Civilization diversity is an essential part of human societies in the world, can it be eliminated? The extremists, they say that the diversity can be eliminated and we can make the whole society, the whole world the same. This is an illusion on which extremist ideologies, fascist ideologies are based. Because their purpose is to eliminate diversity, make everyone the same. But a more realistic view is that diversity is God given and there is no way to eliminate diversity, so we should take it as given and work on diversity management of different civilizations as to how can they live together. This is also another important debate in the field of civilization studies but we as Alliance of Civilizations Institute, as is understood from our name, accept that there are many civilizations in the world and these civilizations should live in peace with each other.

Can you change a society's civilization?

Our country suffered a lot from this understanding because this is not an intellectual, an abstract idea. As I said it's being implemented. Turkish society was forced to westernize, to abandon Islamic civilization and westernize. So this brings to mind: Can you change a society's civilization? Can you make a society which belongs to Islamic civilization belong

to western civilization? Is this a realistic, feasible project? Our leaders believed that this is possible and this is inescapable. Because they believed there is only one civilization in the world and we should join that civilization. "If we don't westernize, we will be excluded from civilization process. Now that we are an honorable, respected nation in the world, we should become a part of the civilization with the capital C. We should abandon Islamic civilization and join this western civilization because all human societies will at the end come to that point anyway. So, let's make our society move faster and become civilized as soon as possible." They took lots of military measures, political measures to transform the Turkish society and make it western but it failed. I don't know if you agree with me or not but in my view it failed. Actually, it failed everywhere in the world. You cannot show me any nonwestern society which is truly westernized after going through two or three centuries of westernization. Look at Africa, look at Latin America, look at India, Pakistan... Most of these countries, they lived as colonies of western powers and they were subjected to the process of westernization but today they are not westernized, they are not western. This makes me suspicious whether or not these westernization policies were sincere. I'm suspicious. It seems that the policies of westernizations have been used like a future dream. But those societies they were never pushed to westernize, they were kept at the periphery, they were kept as dependents of the West. Otherwise, if they truly westernized, they would become equals. Equals with France, UK, Germany... So why should they want all African countries to be equals to them? Otherwise how can

they would exploit the natural resources of those countries? But they always talked about westernization and modernization of those countries the same way we did in Turkey. But you cannot show me any country where westernization became successful and that country became equal to western countries in every aspect.

So, you can see that these debates, they are not just intellectual debates, they have ramifications, practical implications in policy making, in the history of nations. They determine destinies of many societies, many countries. One of the recent examples of how a debate on civilization influences international relations, life of nations and individuals is the idea of clash of nations. "Clash of civilizations", this book had great impact in international relations, even on relations of individuals. So, it influences lives of many people. That's why you should not see what we are doing in civilization studies as an intellectual exercise. Because as I illustrated it has ramifications that impact on policies, cultural policies, international relations and even education. And many other aspects of our lives. So, I believe that it's very important issue, very important subject to study, in particular today. Why? Because today inter-civilization relations became very important than before. And the reason for it is that our world became a very small village. In the past the only civilizations which were geographically adjacent to each other interacted with each other. Chinese civilization interacted with Indian civilization and perhaps Japanese. But today Chinese civilization has interaction with all civilizations in the world. There is no country, there is no civilization which has no relationship with China.

You see there is a structural change in the network of relations. And the same way European civilization, it interacted only with Africa and Asia minor. But today Europe influences and gets influenced by all what's happening in the world. So this is a very important change in the inter-civilization relations and this is what makes civilization studies more important than ever.

Communication of civilizations in the new age

I was invited to check science academy to give a talk and after my talk, a gentleman, respected academician or statesman, asked me the following question: Sir, can you tell us how you can protect Europe from the problems happening outside Europe? I said, "Sir, this is old paradigm. It's over. This is not possible anymore in the world today. So everything that happens outside Europe will influence Europe and everything that happens in Europe will influence outside world." Because, I said, we entered a new era in the history of humanity and I call this new era "open civilization". So, in this new era, all civilizations interact with all other civilizations. There are no walls, no windows for civilizations. There is no way to build walls around any single civilization or in a country. So, they all interact with each other. And this is due to the fast developing transportation and communication technologies. It's very easy for people to travel. In the past we had very famous travelers like Ibn Battuta, Marco Polo, Evliya Çelebi and others, because they travelled. But today almost all of us are like Ibn Battuta, Marco Polo and Evliya Çelebi. It's so easy to travel around the world. Even if you don't travel you get to see it over the Internet, on TV... So easy. Just buy a book

and you'll see all the pictures. You can easily watch on TV, see on the Internet. What was exceptional during the middle ages is ordinary today. Alliance of Civilizations Institute, for instance, we have now here students from more than 40 countries. After most recent arrivals and new students I don't know what's the exact number at the moment. But more than 40 countries... Such an institute, bringing students from all over the world was impossible two centuries ago, even a century ago. You couldn't imagine this group of people coming from different parts of the world in a particular institute to study something but today this is something common. People travel everywhere. You never know where is your neighbor from. You get people from different parts of the world. And even classrooms are transformed. This is multi national at the moment. Business became international. Distance died. Distance is no longer a constraint in inter-civilization relations, inter-personal relations. Only time is constrained. I cannot call America because my friend in California is sleeping when I'm up. This is the only constraint. Distance is not. I cannot call Japan because my friend there is sleeping when I'm up or he cannot call me because I'm sleeping when he's up. So, time is the constraint, not the space in this new age. In this age I think we have entered a new era which I call open civilization and in this era the structure of international relations, politics, business, education, even religion has changed. If you are not aware of this radical change you will be loser, you'll be erased. But if you are aware of this shift and you configure your international relations, your politics, your education, your business, your religion, then you'll be successful, you'll survive.

Let me illustrate this with an example. In our border there's a problem in Syria. Who are the actors involved in this conflict? People who live in Syria? No. Almost every country is there. Russians is there, Americans is there, German is there, French is there, China is there. Almost all countries are there. This shows that there is no more local problem. And if you want to solve this problem, are you going to ask Syrians who live in Syria: What kind of solution do you want? No. Maybe they will be the last people to be asked. So we'll ask what Americans want, what Russians want, what Chinese want, what EU wants. This is a very good illustration of open civilization. And in this era you cannot think local. You have to think globally and act locally and take all these changes in the structure of international relations, economics, etc, into consideration. So this –I believe- makes civilization studies one of the most important disciplines today. Today we need people who are literate in civilizations. You can understand other civilizations. You can communicate with other civilizations. Because today there is no longer homogenous societies. Almost all societies are composed of people who belong to different cultures and civilizations. Look at Europe. It was homogenous in the past –or just Christians. Italians lived in Italy, in Germany only Germans lived there. But today there are so many Muslims, Buddhists, Hindus, Africans... It's a mixture. Different civilizations getting together everywhere and composing a new type of society but politics is not transformed accordingly. Government is not transformed accordingly. So, we're now going through the pains of the old system and the new society. In the old system, it's assumed that you

have a homogenous nation. But society changed. The nation changed. So today Islam is the second religion in Europe, it's no longer homogenous Christian. And there are so many Buddhists and Hindus and many other religions. In the past Europe was just white, now we have lots of African people and people come from other races. So, I believe in today's world the most important problem is diversity management. Managing civilizational diversities. At the micro level between individuals who belong to different civilizations and at the macro level between or among civilizations. So, if this diversity of civilizations is not seen as given, if people think this is an epiphenomenon, as an accident –we can eliminate it, we can make all civilizations the same- then you will have conflicts. And if you don't develop a very effective and fair diversity management system then you'll have lots of conflicts in your society.

Ibn Haldun in the new civilization

So, last year in America thousands of people were killed –blacks in the conflicts. Why? Because they don't know how to manage the black and white diversity. Same thing in Europe. They have this Islamophobia growing, also rising hate against the immigrants coming from Africa and also from Middle East. So these problems, they emanate from the lack of a diversity management system. Because those states they still assume they live in the 19th century, they have a homogenous nation. They believe that they can maintain their nation as a homogenous unit which is no longer possible. You have to accept that people move into your country, there will be different religions and colors in your country and you have to learn how to manage this. So we need to

move from single civilization with capital C to civilizations and build a new world order, a new political order, a new economic and educational order based on this understanding. In that conjuncture I believe Ibn Haldun will help us greatly. How? Because according to Ibn Haldun there is no society which is outside civilization. All societies are civilized societies. Because Ibn Haldun says in the Muqaddima, that there are three words that are synonyms. Ictima-u besheri, madaniyyat and umran. Madaniyyat, most of you is similar with, is a concept we are using, it's an Arabic concept. But today Turks use it and Arabs abandoned it. Very interesting. But in classical Arabic it was used to meet civilization. And Ictima-u besheri, it means human society, and umran has the same meaning. And Ibn Haldun says Madaniyyat is used by Huqema. Huqema are Farabi, Ibn Sina, Ibn Rust, and people like them, philosophers. So, they use the word Madaniyyat. And they say el insanu medeniyyun bittaben. Every human being is naturally civilized. Naturally a civic being, a social being. Sometimes they translate it as political animal. But medeniyyun bittaben cannot be reduced to politics. Politics is part of being a medeni. Medeni means social. According to Muslim philosophers every human being is by nature civilized. So you don't need to force any human being to become civilized. And he says the word or the concept Ictima-u besheri is used by fukaha or mutaqallimun. Muslim jurists and theologians. They use Ictima-u besheri in their discussions to prove the need for prophethood, that God sending a messenger. Or explaining why a law is necessary, why ethics or morality is necessary. So, the jurists and theologians, they use the word Icti-

ma-u besheri, and he says “I’m using umran”. But they all have the same meaning. So sometimes you hear some people claiming that the word madaniyyat in Turkish is a translation of civilization, from French. You can see that this is baseless. Because Ibn Haldun uses this concept long ago. Six centuries ago he used this and he also stated that the philosophers like Farabi, Ibn Sina, Ibn Rushd, they used this concept. That means this is a very old concept, it’s not invented by the Ottoman intellectuals to correspond the concept of civilization. It’s a very old concept. Perhaps the word civilization was invented in 17th century to indicate the meaning of madaniyyat. Because madaniyyat is an older concept than civilization. So I leave this discussion to our etymologist friends, they can continue with this.

The first person, to my knowledge, who established study of civilizations as a discipline is Farabi. He has a book titled *Al Ilmul Medeni*, which means “Civilization Sciences”. That’s why Ibn Haldun dislikes him. Actually, I shouldn’t say dislike, he sees him as his rival. Always criticizes him. Or maybe rival is not a good word. Maybe I should say “significant other”. Always keeps him in mind. Our psychologist friends can explain who the significant other is. He always keeps Farabi in mind and always tries to go beyond Farabi. He says, “Okay, he talked about civilization sciences but he talked about how a civilization should be. He did not talk about how a civilization behaves. He was not objective. He was normative.” This is how Ibn Haldun criticizes Farabi. So, in the understanding of Farabi, civilization is society. In the understanding of Muslim theologians and fukaha, civilization is society. And in the understanding of

Ibn Haldun civilization is society. And there are some western thinkers, they also confirm the same idea, they also see civilization as society. This is the approach we adopt in Alliance of Civilizations Institute. But it doesn't mean that our students can have their own understanding or they can adopt something different. And Ibn Haldun divides civilizations into two categories: Nomadic civilizations and sedentary civilizations. People who live as nomads, in the wilderness, in the deserts and mountains and move on all the time, immigrate. And people who live in the cities. Because I believe that Ibn Haldun makes this distinction as a response to those people who question whether or not nomads are civilized. Usually nomads, badawis, are seen as uncivilized. But Ibn Haldun says they are civilized. Why? Because they have a society. They have a social organization, they have high-rankings, they have economic life, they have religious life, they have norms. So, if they managed to organize a society, a social order, that means they are civilized. This is Ibn Haldun's view. From this perspective all societies are civilized. This is the reason why I think Ibn Haldun's view of civilization is suitable with the era of open civilization. Because he sees all societies as civilized and equal in becoming civilized. But if you think only a society or a group of society are civilized and the rest is uncivilized, this is not suitable for the era of open civilization. And the same way that the civilizations evolve and create a kind of high-rankings among civilizations, this is also not suitable with the era of open civilizations. Ibn Haldun refuses all these kind of stratification of civilizations and the idea of single civilization. All societies are civilized and they inter-

act with each other. So that's why I think it's very important for us to promote Ibn Haldun's understanding of civilizations in today's world. Ibn Haldun sees civilizations as a living organism. Civilizations are born, grow, and then eventually die. So it's a very fluid, very dynamic understanding of civilization. It is not stagnant, it's not a fixed understanding of civilization. This allows us to explain changes in any civilization using internal dynamics. He also talks about conflicts between different civilizations. But these are not deterministic. So, he's kind of outlined the stages. If you let a society without any intervention this is what going to happen. Ottomans used Ibn Haldun's view of five stages in the life of a civilization as a warning, not as deterministic rules. Ibn Haldun says if a society gets rich, wealth will corrupt this society. So, they took measures to protect their society from the negative impacts of wealth and welfare. They adopted Sufism as an antidote against the negative impact of wealth and luxury. Because the Sufism promotes simple life. This is how Ottoman Empire survived for seven centuries, protected itself for a long period of time from the negative impacts of being a rich society. Ottoman Empire reached its most rich stage during the time Suleyman the Magnificent. And he was a sufi himself. He spent one third of his reign outside the palace. He ruled for forty years and more than ten years he was outside the palace. And even he died in Europe. His age was more than 80 when he died. This is -I believe- an effort to protect themselves and their society from the negative impact of rising welfare and wealth Ibn Haldun warned about.

We can discuss this more but today Turkish society

as well as most of the societies in the world, they are challenged by the negative impact of welfare and wealth. Especially the European and American societies. And I believe that Ibn Haldun's view is very important today to protect the Turkish society. Because in Turkey national income is rising. So, Ibn Haldun's theory tells us that rising level of income will corrupt Turkish society morally, intellectually and relations in the society will be weaker. And the same thing is happening now in the modern world, in Europe and in America. So, Ibn Haldun can help us in understanding the illnesses caused by this rising wealth in Turkish society or in other modern societies and what kind of measures we can take against it.

I want to conclude and sum up. The question I raised was what's a civilization. You can see that there isn't a single answer for this. There are many answers. But as someone who follows Ibn Haldun in my view civilization is society.

Thank you.

BİLİM NEDİR?

BİLİM NEDİR?

Prof. Dr. Recep Şentürk

Selamünaleyküm.

Bismillahirrahmanirrahim.

İbn Haldun Üniversitesi'ne hoş geldiniz diyorum.

Kıymetli hocalarım, meslektaşlarım, sevgili öğrencilerimiz;

Bugün bu mutlu günü, bu sevinçli günü hep beraber yaşıyoruz. Ben hepiniğden daha mutlu ve heyecanlıyım. Neden? Çünkü bu üniversitenin rektörlük görevi bana sekiz ay önce tevdi edildi ve elhamdülillah, çok yoğun bir çalışmayla yaklaşık yüz tane hocayı İbn Haldun Üniversitesine kazandırarak –ama bunlar da sıradan hocalar değil, Türkiye'nin en seçkin hocaları- çalışmalarımıza başladık. Yine aynı şekilde, yüz elli yıldız öğrenciyi taliptik. Elhamdülillah, bu yüz elli yıldız öğrenciyi de buraya kazandırdık. Aynı şekilde, yaklaşık bu yüz elli öğrencimizin yarısı oranında, yetmiş beş civarında uluslararası öğrenciyi de üniversitemize kazandırdık. Bunlar da ger-

*Bu konuşma, 18 Eylül 2017 tarihinde İbn Haldun Üniversitesi açılış programında Rektör Prof. Dr. Recep Şentürk tarafından gerçekleştirildi.

çekten çok yüksek oranda başarılı öğrenciler arasından seçildi, elhamdülillah. Dolayısıyla bugün faaliyetlerimize başlamış oluyoruz. Ben tekrar hepinize can-ı gönülden hoş geldiniz diyorum.

Şimdi, bütün bu işleri niçin yapıyoruz? Öğrencilerimize ne vermeyi umuyoruz, ne vermeyi planlıyoruz? Siz buraya bilim ya da klasik Türkçesiyle “ilim” öğrenmeye geldiniz. Biz de bunu size vad ediyoruz. Ben bu derimde şunu ele almak istiyorum: Peki, ilim nedir? Biz size ne sunacağız? Siz buradan ne kazanacaksınız? Siz neye talipsiniz, biz size ne vad ediyoruz? Tabii bu büyük bir soru, çok tartışmalı bir soru...

Bize Göre Bilim Nedir?

Özellikle son yüzyılda Türkiye’de bu “bilim” kelimesine çok farklı anlamlar yüklenmiş, çok farklı işlevler yüklenmiş. Çok zor bir konu ama bunu mutlaka masaya yatırmamız gerekiyor. Çünkü biz üniversite olarak size bilim vermeyi vad ediyoruz, siz de üniversite öğrencisi olarak bilim öğrenmek için bunu talep ederek buraya gelmiş durumdasınız. Bu sorudan kaçamayız. Ne kadar zor olursa olsun, mutlak surette bu soruyu ele almamız gerekiyor. Ve bu konuda karşılıklı bir mutabakata sahip olmamız gerekiyor.

Biraz önce söylediğim gibi “bilim nedir” sorusuna çok farklı cevaplar veriliyor. Biz de İbn Haldun Üniversitesi olarak kendi cevabımızı vereceğiz, kendi bilim anlayışımızı ortaya koyacağız. Ve bu bilim anlayışını ortaya koyarken dünyadaki “bilim nedir” sorusuna verilen cevapları hesaba katarak, bir şekilde onlarla eleştirel bir diyaloga girerek, kendi kültür ve medeniyet mirasımızı hesaba katarak, yine kendi kültür ve medeniyet birikimimizle eleştirel bir diyaloga girerek, kendi cevabımızı ortaya koymak mecburiyetindeyiz.

Evet, bize göre bilim nedir? Çünkü dünyada, farklı insanlara göre farklı bilim tanımları var, farklı medeniyetlere göre farklı bilim tanımları var, farklı felsefi akımlara göre farklı bilim tanımları var. Biz de bize göre bilim nedir, bilimin biçmesi nedir; bunun tanımını, formülünü, temel ilkelerini en ağından ortaya koymak mecburiyetindeyiz. İşte ben bu zor soruyla burada yüzleşmiş olacağım. Hep beraber “bilim nedir” sorusu üzerinde düşünmüş olacağız.

Kısaca ifade etmek gerekirse benim burada size anlatmak istediğim fikir tek cümle: Biz, açık medeniyet çağında yaşıyoruz ve bu açık medeniyet çağında açık bilim yaklaşımına sahip olmamız gerekiyor. Benim söyleyeceğim her şeyi unutabilirsiniz ama bu cümleyi unutmayın: Açık medeniyet döneminde açık bilim. Şimdi, bunlarla ne kastediyorum? İnşallah, konuşmam boyunca bunu anlatmış olacağım.

“Bilim Nedir” Sorusunun Farklılaşan Cevapları

Evet, varlık ve kâinat hakkındaki bilgilerimizi, ispatlanabilir ve tutarlı bir şekilde sistemleştirme çabasıdır. Bakın, burada üç tane anahtar kelime var: 1-İspatlanabilir, 2- Tutarlı, 3-Sistemli olmak. Tabii, bu çabalar evrensel. Yani insanlar dünyanın neresinde yaşamış olurlarsa olsunlar, hangi kültürel medeniyete sahip olurlarsa olsunlar, bilgilerini ispatlanabilir ve tutarlı bir şekilde bir araya getirip bir sistem üretmeye çalışıyorlar ve her yerde bunu yapıyorlar. Ancak ispatlama metodu nedir, tutarlı ne zaman olunur ve nasıl bir sistem inşa etmek lazım? Bu konularda ihtilafa düşüyorlar ve farklılıklar sergiliyorlar. Ama hepsinden önce -o başta kullandığım kelime var ya varlık- varlık nedir, bu konuda ihtilafa düşüyorlar. Dolayısıyla bilim alanı bir çeşitlilik alanıdır, farklılıklar alanıdır, adeta bir savaş ve

çatışma alanıdır. Nadiren herhangi bir mevzu üzerinde görüş birliği ve konsensüs oluşur. Bir farklılıklar ve çeşitlilikler alanıdır. Bizce düşen bu farklılığı, bu çeşitliliği yönetmektir.

Açık Bilim ve Kapalı Bilim

Bu farklılaşma noktasında da iki tavır sergileniyor. Bir tanesi, indirgemeci bir yaklaşımla herkesin aynı varlık anlayışına, aynı ispat metoduna ve aynı sisteme bağlanması; herkesin tek bir düşünce sistemini kabul etmesi. Bu tabii otoriteryen bir yaklaşım ortaya çıkartıyor. Ben buna “kapalı bilim” diyorum. Diğer yaklaşım ise farklılıkları yönetmeye dayalı... Farklı varlık anlayışlarını, farklı ispat metodlarını, farklı sistem anlayışlarını bir arada tutabilmek ve bunları birbirini destekleyecek bir şekilde bir arada yaşatabilmek yaklaşımı... İşte buna da “açık bilim” diyorum. Kapalı bilim anlayışı ise indirgemeci, tek tipçi anlayış... Bilim deyince tek bir anlayış ortaya koyan ve herkesi o anlayışı kabul etmeye zorlayan yaklaşım... İşte bu, kapalı bilim anlayışıdır. Ve bu, neticede insanı, toplumu kapalı medeniyete götüren bir yaklaşımdır. Tek tipçi, otoriteryen bir yaklaşımdır.

Tek tipçi yaklaşımın en güzel örneğini, şu anda yıkılmış olan Sovyetler Birliği’nde görmüş olduk. Tarihî materyalizmi bütün insanlara empoze etme anlayışydı ve başarılı olamadı. Tabii, Cumhuriyet döneminde de benzer bir yaklaşımı gördük: Pozitivist bilim anlayışını insanlara empoze etme ve herkesi tek tip düşünceye zorlama anlayışı. Bu tür anlayışlar tarihte çok defalar görülmüştür ve hepsi başarısız olmuştur. Farklılığı yok edemeyiz. Özellikle bilim alanında farklılığı yok edemeyiz hatta yok etmek yanlış bir stratejidir. Onun yerine bu farklılıkları veri olarak almak, bunları nasıl bir arada tutabiliriz, yönetebiliriz, bunun üzerinde kafa yormak

gerekir. Dolayısıyla biraz önce bahsettiğim -ispatlanabilir, tutarlı bir sisteme ulaşmak; varlık hakkındaki bilgilerimizi ispatlanmış ve tutarlı bir bütün hâline getirmek- bu düşünce, insanlık için bir idealdir. Şu ana kadar gerçekleşmemiştir, bundan sonra da gerçekleşmeyecektir. İnsanlık bu ideal için çalışacak; bilim adamlarımız, felsefecilerimiz, düşünürlerimiz hepsi bunu gerçekleştirmek için uğraşacaklardır ama hiçbir zaman bütün insanlık tarafından kabul edilen bir sisteme ulaşmak mümkün olmayacaktır. Böyle bir beklenti de zaten yanlıştır. Bu yüzden bilim bitmemiş ve asla bitmeyecek bir proje olarak görülebilir. Bitmemiş ve asla bitmeyecek bir arayış olarak görülebilir.

Bilimin Sınırları ve Kısıtlılıkları

Özellikle Cumhuriyet döneminde, Türkiye’de bilimselcilik (scientism) olarak adlandırabileceğimiz bir akım, bilimi sınırları olmayan, kısıtlılıkları olmayan, bize nihai hakikati sunacak, nihai mutluluğu sunacak bir düşünce sistemi olarak algılanmıştır. Bu, gerçekten yoksun olan bir yaklaşımdır. Gerçekçi yaklaşım, bilimin sınırları olduğunu, kısıtlılıkları olduğunu kabul etmektir.

Diğer bir mevzu da bilim evrensel midir? Dünyada tek bir bilim mi vardır yoksa farklı bilimler mi vardır? Farklı bilimsel gelenekler, farklı bilim felsefeleri, farklı bilimsel metotlar, farklı bilimsel teoriler mi vardır? İşte, biraz önce de bahsettiğim gibi dünyada tek bilim vardır, tek bilim felsefesi vardır, tek ispat metodu vardır düşüncesi bizgi kapalı bilime, kapalı medeniyete, fikir özgürlüğünü yok eden otoriteryen sistemlere götürür. Bunun yerine, bizim benimsediğimiz yaklaşım “Dünyada farklı bilimsel gelenekler vardır, farklı ispat metotları vardır ve farklı sistemler vardır.” yaklaşımıdır. Hâlen günümüzde Batı medeniyetinin ortaya koymuş olduğu farklı bilim anlayışları var. Bir de bunun yanında İslam medeniyetinin

bilim anlayışı var. Diğer medeniyetler, özellikle Çin, Hint gibi Doğu medeniyetlerinin bilim anlayışları, Batı bilimine karşı tek direniş noktası yine İslam medeniyetinden gelmektedir. Diğer medeniyetler, medeniyet iddialarını neredeyse terk etmiş durumdadırlar. Ama Müslümanlar asla medeniyet iddialarını terk etmediler, terk etmeyecekler de. Her medeniyetin mutlaka bir bilim anlayışı vardır. Müslümanlar da kendi bilim anlayışlarını terk etmediler, terk etmeyecekler de.

Batı Bilimi İle İslam Bilimi Arasındaki Farklılıklar

Bir kere, önce şundan bahsetmek gerekir: “Batı bilimi” diye homojen bir bilim yok. Ancak Batı’da ortaya çıkmış farklı bilim anlayışları var. İslam’da da farklı bilim anlayışları var. Bu farklılıklar neden ortaya çıkıyor, neden böyle farklılıklar var? Bunun ortaya çıkmasının en önemli sebebi, biraz önce de bahsettiğim gibi varlık hakkındaki farklı yaklaşımlar... Çünkü bilim bir mevzuu araştırır, bir konuyu araştırır.

Peki o konu nedir, araştırılan varlık nedir, araştırılan şey nedir? Önce bu soruyu sormak gerekir. Ve bu soru sorulduğu zaman hemen görüş farklılıkları ortaya çıkar. Mesela biz sosyal bilimciler olarak insanı araştırıyoruz. İnsan nedir? Bu soruyu sorduğumuzda bir sürü farklı cevap ortaya çıkar: Materyalistlere göre insan farklı bir şeydir; idealistlere göre insan farklı bir varlıktır; Müslümanlara göre, İslam anlayışına göre insan farklı bir varlıktır; Budist’e, Hindu’ya göre farklı bir varlıktır; Hıristiyan’a göre farklı bir varlıktır.

Dolayısıyla “bilim nedir” sorusuna verilen farklı cevapların ve bilim alanındaki bu farklılıkların en temelindeki soru; bilimin araştırdığı konunun, mevzunun veya şe-

yin ne olduğu sorusuna verilen farklı cevaplardır. Bizim geleneğimizde, mesela “insan” dediğimizde bedeni ve ruhu olan bir varlık anlaşılıyor ve insanı araştırmak demek, böyle bir varlığı araştırmak anlamına geliyor. Ve bu insan, suçsuz olarak, temiz olarak dünyaya geliyor. Hıristiyan anlayışında ise yine insanın bedeni ve ruhu var ama dünyaya ilk günahla geliyor. Materyalist yaklaşımda ise insan bedenden ibaret, ruhu yoktur. Dolayısıyla orada da farklı bir anlayış ortaya çıkmış oluyor. İşte en temel soru, bilimin araştırdığı konu, yani “varlık nedir” sorusuyla ortaya çıkmış oluyor. Her ne kadar hepsi de insandan bahsetmiş olsa da farklı varlıklardan bahsetmiş oluyorlar. Biz buna “ontoloji” diyoruz, varlık anlayışı.

Bir Başka Farklılık Sebebi: Bilgi Kaynakları

Yine aynı şekilde, araştırdığımız nesneyi nasıl bilebiliriz, bilgi kaynakları nelerdir? İkinci ihtilaf kaynağı da burada ortaya çıkıyor. Bazı bilim adamları diyorlar ki: “Biz araştırdığımız şey hakkında sadece deneyle ve gözlemlerle bilgi edinebiliriz.” Bazıları diyor ki: “Biz sadece akıl yürütmeyle bilgi elde edebiliriz.” Bazıları diyor ki: “Sadece din yoluyla varlık hakkında bilgi elde edebiliriz.” Dolayısıyla, burada da bir ihtilaf ortaya çıkmış oluyor.

İşte akıl yoluyla bilgi edinebiliriz diyenler, bunlar rasyonalistler. Sadece deney ve gözlem yoluyla bilgi edinebiliriz diyenler, bunlar empirist dediğimiz insanlar. Bir de dindar insanlar var.

Peki, İslami açıdan baktığımızda bizim bilim geleneğimizde buna nasıl yaklaşıyor? Bizim bilim geleneğimizde bilginin üç kaynağı vardır: Akıl, hisler (yani duyular) ve haber-i sâdık (yani vahiy). Akıl, duyular ve vahiy: Üçünü birden entegre eden bir epistemoloji yani bilgi anlayışımız var. Dolayısıyla bir taraftan rasyonalist, bir

taraftan empirist, bir taraftan da dinî... Dinî bilgiyi, vahyi entegre eden açık epistemoloji olarak isimlendirdiğim bir yaklaşım İslami bilim geleneğinde mevcut. İşte biraz önce bahsettiğim, farklılıkları bir arada tutabilme, bir arada yönetebilme yaklaşımı, burada kendini çok güzel bir şekilde gösteriyor. Eğer kapalı bilim anlayışını benimsemiş olsaydık... Yani rasyonalizmi benimsiyorsak rasyonalist olmayanları dışlamış olacaktık; empirizmi benimsiyor olsaydık empirizm dışındaki akımları dışlıyor olacaktık; dini benimsiyor olsaydık, vahiy dışındaki bilgi kaynaklarını reddediyor olacaktık. Ama bütün bilgi kaynaklarını kapsamlı bir şekilde bir araya getiren bir bilim anlayışıyla bir bilgi kaynakları anlayışıyla karşı karşıya bulunuyoruz.

Diğer taraftan, neden farklı bilim anlayışları var, bunun sebebi olarak iki şeyden bahsettim: İlki “Varlık nedir?” sorusuna verilen cevaplar, ikincisi “Bilgi nedir, bilginin kaynakları nelerdir?” sorusuna verilen farklı cevaplar, üçüncüsü de “Bilimsel metot nedir?”. Bu konuda da çok farklı cevaplar var; rasyonalistlerin, materyalistlerin, empiristlerin...

Her felsefi akımın kendine göre bir ispat yöntemi var. Bunun tabii ayrıntılarına burada giremeyiz. Ama bu akımlar bilimsel metodu, tek metot olarak görüyorlar ve bu bilimsel metot her yerde aynen uygulanmalıdır şeklinde bir yaklaşıma sahipler. Tabii bu da yine kapalı bilim anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıkıyor. İslam bilim geleneğindeyse çok metotlu bir anlayış söz konusudur. Maddeyi araştırdığımız metotlarla insanı araştırdığımız metotlar aynı olamaz, metafiziği araştırdığımız metotlar aynı olamaz. Dolayısıyla her varlık mertebesine göre, her bilgi türüne göre farklı metotların olması gerekir. Bu farklı metotların uygulanması gerekir.

Tabii bu yaklaşım, İslam medeniyetinin ortaya koymuş olduğu bu bilim anlayışı, çok katmanlı bir varlık anlayışına, çok katmanlı bir bilgi anlayışına, çok katmanlı bir metod anlayışına dayanıyor. Bunun neticesinde de çok katmanlı bir hakikat anlayışına dayanıyor. Dolayısıyla bilimsel hakikat tek değildir, çok katmanlıdır, farklı farklı bilimsel hakikatler vardır, özellikle de sosyal bilimler alanında...

Tabii, bilimin böyle farklı anlayışlara sahip olduğunu söylemek sizi şaşırtmasın, korkuya düşürmesin. Bir de bilimin evrensel olan boyutu vardır. O evrensel boyut şudur: Empirik olarak ispatlanmış hakikatler, her yerde, bütün insanların kabul etmiş olduğu şeylerdir. Ancak bilim iki tür bilgiden oluşur: Empirik olarak ispatlanmış hakikatler, bir de bunların yorumları. Mesela, fizikte yeni bir keşif yapıyor diyelim. Bu keşfi ateist bir filozof Tanrı'nın yokluğuna delil olarak yorumlayabilir. Dindar bir filozof da o keşfi Tanrı'nın varlığına delil olarak yorumlayabilir. Yine aynı şekilde, sosyal bilimler alanında farklı bulgular, farklı teorik yaklaşımlar tarafından farklı şekillerde yorumlanabilir. Ama bütün bu insanların hepsinin kabul ettiği şey, empirik olarak ispatlanmış verilerin bilimsel gerçek olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla, bilime olan yaklaşımımızda bu ayrımı yapmamız gerekiyor: İspatlanmış olan hakikatler, bir de bunların yorumları.

Siz müstakbel bilim adamları olarak ispatlanmış hakikatleri kabul etmek mecburiyetindedesiniz. Ama yorum söz konusu olduğunda, siz kendi yorumunuzu yapmakla yükümlüsünüz. Başkalarının yapmış olduğu yorumları ister kabul edersiniz ister kabul etmezsiniz. Böyle bir toptancılığa düşmemek gerekiyor. Mesela biraz önce bahsettiğimiz, Batı'da ortaya çıkan bilimsel akımlar...

Şimdi bizim bunlarla ilişkimiz ne olacak? Empirik olarak ispatlanmış gerçekleri kabul etmek durumundayız, bunlara itiraz edemeyiz. Ama Batılı bilim adamları tarafından ortaya konulan yorumları eleştiririz; benimsemişimizi benimseriz, benimsemediğimizi benimsemeyiz. Yine, İslam medeniyetindeki bilim adamları tarafından ortaya konulan empirik olarak ispatlanmış hakikatleri kabul etmekle yükümlüyüz. Ama onların yorumlarını –o bulguları nasıl yorumluyorlar- onlara bakarız, değerlendiririz, kendi düşünce süzgecimizden geçiririz. Eğer kendi bilim anlayışımıza uygunsa kabul ederiz yoksa kendi yorumumuzu biz de ortaya koyabiliriz.

Pozitivist Bilimle Özdeşleşen Modern Bilim

Modern bilim, kendisini daha önceki bilim anlayışlarından ayırarak birtakım farklılıklar ortaya koymaya çalıştı ve bu farklılıkların en önemlisi de varlık alanında ortaya çıktı. Modern bilim, pozitivist bilim ile özdeşleşti. Aslında modern dönemde bilim sadece pozitivistler tarafından çalışılmamıştır. Yani farklı akımlar, bilimsel çalışmalarına devam etmişlerdir. Ama maalesef Türkiye’de, Batı bilimi alınırken pozitivist bilim anlayışı, yani Auguste Comte tarafından “insanlık dini” olarak formüle edilen pozitivist bilim anlayışı alınmıştır. Ve bu da Türkiye’nin resmî bilim anlayışı olarak bütün okullarda okutulmuştur. Benim kanaatimce bu yanlış bir tercihtir.

Pozitivist bilim anlayışının tercih edilmesi, yanlış bir tercihtir çünkü bu anlayışın gerisinde bilimle dinin mutlak surette çatışması anlayışı vardır. Yani, “bilimle din mutlaka çatışır ve ilerleme neticesinde bilim dinin yerini alacaktır” tarzında bilime hiç sınır tanımayan bir yaklaşım vardır. Hâlbuki bilimin, özellikle tabiat bilimlerinin sınırları söz konusudur. Dinin yerini al-

ması gibi bir durum asla söz konusu değildir. Nitekim Batı'daki birçok felsefeci ve bilim adamı da bunu bu şekilde kabul etmiştir. Ama Türkiye'nin eğitim reformunu yapan insanlar tarafından benimsenen o bilimselci yaklaşıma göre bilim mutlak hakikati ortaya koyar, her sorunun cevabını verir, dinin de yerini alır. Böyle bir yaklaşım ortaya konmuştu.

Hâlbuki şunun farkında olmamız gerekiyor: Modern bilimin, pozitivist bilimin bazı kısıtları vardır. Bunların en başında ahlaki kararlar vermemesi gelir. Yani “nedir” sorusunu araştırır, “ne olmalıdır” sorusunu araştırır. Çünkü “ne olmalıdır” sorusu ahlaki bir sorudur. Pozitivist bir bilim adamının “ne olmalıdır” sorusunun cevabını vermemesi gerekir. Ama pratiğe baktığımızda bunu yapıyorlar. Mesela Cahit Tanyol isimli tanınmış bir sosyoloğumuz –Laik Ahlak isimli bir eseri var- bu eserinde diyor ki: “Biz Cumhuriyet reformlarını yaptık ama ahlak alanında hiçbir şey yapmadık. Dolayısıyla ben bu eserle laik bir ahlak inşa edeceğim ve Türkiye toplumuna laik bir ahlak sunacağım.” Hâlbuki bu zat, kendisi pozitivist, “ne olmalıdır sorusunun cevabını vermez sosyoloji” diye dersler veriyor. Ama bir ahlak peygamberi olarak ortaya çıkıp ahlak inşa etmeye kalkıyor. Tabii bu yaklaşım son derece yanlış bir yaklaşım. Yani ahlak nedir, bunu bilmemekten kaynaklanan bir şey. Çünkü ahlak bir insanın, bir sosyoloğun bir odada oturarak, bir kitap yazarak inşa edeceği bir şey değildir. Ahlak bütün insanlık birikiminin ürünü olarak ortaya çıkmış birtakım prensiplerden oluşur. Bir kişinin oturup da kafasına göre ahlaka yeniden şekil vermesi gibi bir şey asla söz konusu olamaz. Ama işte

Cumhuriyet döneminde hâkim olan o bilimselci yaklaşımdan dolayı yani “bilim her şeyin cevabını verir, hiçbir kısıtı yoktur, hiçbir sınırı yoktur” yaklaşımından dolayı bilim adamlarımız bu tür işlere kalkışmışlardır.

İkincisi, bilim etik soruların cevabını veremediği gibi estetik soruların da cevabını veremez. Güzel nedir, çirkin nedir; bu, bilimin konusu değildir. Mesela bir deniz manzarası, mehtap... Güzel mi çirkin mi? Bu, bilimin konusu değildir. Yine aynı şekilde bilim, bilimsel bulguların ve keşiflerin nasıl kullanılacağını da söylemez. O keşifleri yapar, ortaya çıkarır. Bunlar nasıl kullanılacak, onu söylemez. Mesela genetikte birtakım yeni keşifler yapılıyor ama bu genetik mühendisliğinde yapılan keşifler insana uygulanmalı mıdır uygulanmamalı mıdır? Hayvanlara ve bitkilere ne kadar uygulanmalıdır? Bunlar da yine bilimin cevap vereceği sorular değil, bunlar büyük sorular. Yine, doğayı araştıran pozitif bilim, tabiat bilimleri, doğaüstü, metafizik sorulara cevap veremez. Çünkü bunlar bilimi aşan meselelerdir.

Aynı şekilde pozitif bilim, mutlak hakikate götürmez. Çünkü pozitif bilimin amacı mutlak hakikat değildir. Tabiattaki sebep sonuç ilişkilerini keşfetmektir, tabiattaki kanunları keşfetmektir. Birtakım hipotezlerden ve teorilerden oluşur. Bunlar da sürekli değişime açıktır. Hâlbuki mutlak hakikat dediğimiz şey, bütün varlık hakkında bize bir yorum sunan ve birtakım değişmeyecek hakikatleri de içeren bir yaklaşımdır.

Diğer taraftan pozitivist bilimin sınırlarından birisi de şudur: Bilim indirgemecidir. Her şeyi kurala, kanunlara bağlamaya çalışır. Bu da yine bilimin sınırlılıklarından bir tanesidir. Bir başka açıdan pozitif bilimin -doğa bilimleri alanında geliştiğinden dolayı- ortaya koyduğu

birçok bilimsel yaklaşım, özellikle bilimsel metot, sosyal alana uygulanamaz. Mesela bunu şöyle bir örnekle anlatırsam: Karşıdaki bir binadan bir insan düştü diyelim, bir de kaya parçası düştü. Şimdi burada iki tane farklı olay söz konusudur. Altmış beş kiloluk bir insan ve altmış beş kiloluk bir taş düştü. Burada doğa bilimlerinin olaya yaklaşımı, bir kütleli aşığı düşmesidir. Ama sosyal bilimlerin olaya yaklaşımı, “Burada o davranışı yapan insan bunu niçin yapıyor, bunun arkasındaki niyeti nedir?” bunu araştırmaktır. Acaba intihar etmek için mi atladı yoksa film çekiyorlardı da şov yapmak için mi atladı, ayağı kaydığı için mi atladı, birisi kovalıyordu da canını kurtarmak için mi atladı? Doğadaki olaylarda niyet yoktur. Ama sosyal bilimler alanındaki olaylarda niyet söz konusudur. Dolayısıyla pozitif bilimin doğayı araştırmak için geliştirmiş olduğu metotlar sosyal bilimler alanına, böyle otomatik olarak, doğrudan uygulanamaz. Tabii uygulanabilecek olan bazı şeyler olabilir ama mutlak surette doğayla toplumun, doğayla insanın iki farklı varlık alanı oluşturduğunun farkında olmamız gerekiyor.

Şimdi, bilimle ilgili evrensel olan ve evrensel olmayan nelerdir, bunun üzerinde durmuş olduk. Evrensel olan boyut nereden geliyor ve evrensel olmayan, ihtilafli, tartışmalı, farklı olan şeyler nelerdir ve bunların sebepleri nelerdir; bunun üzerinde durmuş olduk.

Bilimsel Bilgi Nedir?

Knowing that, knowing how, knowing why? Yani neden, nasıl, niçin? Bu üç sorunun cevabını verir. İşte, dolayısıyla bizim de burada, üniversite olarak size vereceğimiz derslerde, bu üç sorunun cevabını vermemiz gerekiyor. Hangi alanı çalışıyor olursanız olun: Nedir, nasıldır ve niçindir? Özellikle bu “niçin” sorusunu ihmal etmemek

gerekiyor. Nedir ve nasıldır soruları, daha çok ezbere yönelik bir durum ortaya çıkartıyor. Ama bir şey olmuşsa bu niçin olmuştur mutlak surette üzerinde durulması gerekiyor.

Bilimsel bilgi ilişkisel bir bilgidir. Tek başına var olan bilgileri irtibatlandırma, aralarında ilişkiler kurma ve bu ilişkileri ileriye götürerek bir sistem oluşturma çabasıdır. Özellikle sebep sonuç ilişkisi, iki tane olay arasında kurulan bir ilişkidir. Tabii bütün kâinat, bütün varlık âlemi, sebep sonuç ilişkileri networküyle birbirine bağlanmış durumdadır. Ve bilimsel bilgi işte bu “niçin” sorusuyla bu sebepleri çözmeye çalışır. Hem sebebin ispatlanması gerekir hem sonucun ispatlanması gerekir hem de aradaki ilişkinin ispatlanması gerekir. Eğer bunlar ispatlanırsa o zaman sebep sonuç ilişkileri sağlıklı bir şekilde kurulmuş demektir.

Bir Üniversitenin Esas Gayesi: Tavır Kazandırmak

“Üniversite, öğrencilerine bilim sunmak için vardır.” demiştik. Üniversite öğrencileri de buraya bilim almak için geliyorlar.” dedik. Ama gördüğümüz gibi bu iş karışık bir iş. Böyle trenin yolu gibi tek bir ray üzerinde gidilecek bir şey değil. Burada farklı birtakım görüşler var, farklı yaklaşımlar var. Siz de bunlar içerisinde kendi yolunuzu bulacaksınız. İşte, bence üniversitenin esas misyonu size bilgi öğretmekten ziyade bir tavır kazandırmak, bir tutum kazandırmak, bir yaklaşım kazandırmaktır. Çünkü bilgileri elde etmek kolay. Özellikle şimdi internet çağında, Google’da vs. insan o bilgileri rahatlıkla elde edebilir. Ama esas üniversitenin vereceği şey bütün bu bilgileri yorumlama noktasında bir metoda sahip olmak; eleştirel bir anlayışa sahip olabilmek; kendi kişiliğini, yaklaşımını, tavırını ve tu-

tumunu oluşturabilmektir. İşte gerçek bilim insanı, gerçek fikir insanı o zaman belli olur.

Şimdi, bu üniversiteye hoca alırken ben birçok hocalarla mülakat yaptım. Bazı hocalara soruyorum. Mesela diyorum ki: “Siz, sosyal bilimler alanında hangi yaklaşımı öğretirsiniz?” “Ben hepsini öğretilirim, hocam.” diyor. “Peki,” diyorum “araştırma yaparken hangi yaklaşımı uygularsınız?” “Hepsini uyguladım hocam.” diyor. “Peki,” diyorum “Mesela, bilimsel metot olarak sizin araştırma metodu olarak benimsediğiniz bir şey var mı?” “Ben hepsini benimserim hocam,” diyor, “hepsini yaparım.” İşte bu, bilim insanlığı değildir. Bilim insanı kendine has bir varlık anlayışı, bir bilim anlayışı, bir metodu, bir yaklaşımı olan insandır. Bu da ancak belli tercihler yapmakla oluşur. Varlık alanında bir tercih yapmanız lazım. Varlık nedir? İnsan nedir? Kâinat nedir? Mevcut sorular içerisinde birisini tercih etmeniz gerekiyor. O tercihi yaptığın gün ilime, bilime, düşünceye adım atmışsın demektir, rüştünü ispatlamışsın demektir. Yoksa mevcut yaklaşımları ezberlemek bilim, ilim, fikir anlamına gelmez.

Yine aynı şekilde, bilimsel metot nedir? Yani mevcut metotlar içerisinde bir tanesini tercih ettiğin ya da kendi metodunu geliştirdiğin zaman... İşte o zaman saygın bir bilim adamı, saygın bir düşünce ve fikir adamı olmuş olursun. Yoksa mevcutları ezberleyip aktarmakla bir insan düşünceye, bilime sahip olmuş olmaz. Dolayısıyla bütün bu anlattıklarımızın içinde “şimdi ben hangisini tercih edeceğim” gibi bir soru ortaya çıkmış oluyor. İşte üniversite size bu tercihi yapma konusunda yardımcı olacak. Beraber düşüneceğiz ve siz en sonunda, dört sene sonra, bu konularda, “varlık nedir, bilgi nedir, bilim nedir, bilimsel metot nedir” bu konularda kendinize has

bir tercih yapıp bir tutum, bir tavır geliştirebilerseniz o zaman başarılı bir üniversite eğitimi görmüşünüz demektir. Yoksa mevcut bilgileri ezberleyip mezun olursanız üniversite eğitimi başarılı olmuş değildir.

Kimin Bilimi?

Bilimi, arkadaşlar, soyut bir varlık olarak düşünmeyin. Her teorenin bir savunucusu vardır. Her fikrin bir temsilcisi ve taşıyıcısı vardır. Dolayısıyla insanlardan kopuk bilim diye bir şey yoktur. Toplumdan, sosyal gruplardan, siyasi ve sosyal çatışmalardan bağımsız, “soyut bilim” diye bir şey yoktur. Mutlaka, bilim dediğimiz şey, insanlar tarafından üretilir, insanlar tarafından temsil edilir, insanlar tarafından taşınır. Mesela biraz önce bahsettiğimiz, pozitivist, modern bilim: Modern dönemde burjuvanın ortaya koyduğu bir bilim anlayışıdır. Çünkü mutlaka düşünceler, bilgiler, onu ortaya koyan kişilerle, onların mensup olduğu gruplarla itibatlı olarak ele alınır. Ben bu yönteme “bilim sosyolojisi” ismini veriyorum. Bilgileri, onları üreten, taşıyan insanlarla, bir de onlara karşı çıkan insanlarla beraber ele almak... Kim bunu üretmiş, kim savunuyor, kim karşı çıkıyor? O zaman haritada yerinizi daha net belirlersiniz. O masada, o tartışmada yeriniz nedir; bunu daha iyi belirleme imkânınız olur.

Doğu ve Batı: Bilim Üreten İki Medeniyet

Konuşmamın başında da belirttiğim gibi şu anda dünyada bilim üreten iki medeniyet var, bilim iddiası olan iki medeniyet var. Birisi Batı medeniyeti, birisi İslam medeniyeti. Diğer medeniyetler maalesef bilim iddialarını, medeniyet iddialarını bırakmış durumdadır.

İslam medeniyeti de Batı'dan gelen bilimin hâkimiyeti altına alınma sürecinde ve bu süreç iki yüz yıldır devam eden bir süreç. Ama nasıl oluyorsa Müslüman-

lar bir türlü teslim olmuyorlar. Mesela faizli ekonomiyi bir türlü kabul etmiyorlar. Biz diyorlar, faizsiz ekonomi istiyoruz. İçki içmiyorlar; biz içki içmeyiz, haramdır diyorlar. Kıyafeti benimsemiyorlar. Sürekli böyle sıkıntı çıkartıyorlar. Bir türlü teslim olmuyorlar. Direnen, şu anda Batı hegemonyasına, küreselleşmeye direnen tek kültür, tek medeniyet olarak görünüyor. Ve bu da biraz Batılıları kızdırıyor, hırslandırıyor: "Yahu hala bitiremedik şu işi. Kendi kültürümüzü, değerlerimizi benimsetemedik bir türlü; bu adamlar hala kendi medeniyet ve bilim iddialarına devam ediyorlar." gibi bir huzursuzluk yaratıyor; Batı hegemonyasını savunan, dünyayı Batı'nın kapalı medeniyeti hâline getirmek isteyen ve pozitivist bilimi bütün dünyaya hâkim kılmaya çalışan, Avrupa merkezci sosyal bilimi bütün dünyaya hâkim kılmaya çalışan insanlar nazarında.

Tabii biz burada Batı bilimine düşmanlık yapmayacağız. Ama eleştirel yaklaşacağız. Bizim karşı olduğumuz şey; eleştiri yapmadan, toptan, kutsal bir şeymiş gibi kabul etmek. Ve bizim bu eleştiriye hem kendi geleneğimize, İslam geleneğine hem Batı geleneğine karşı yapmamız gerekiyor. Bunu da metodik bir şekilde yapmamız gerekiyor. İdeolojik bir yaklaşım tarzında değil.

İslam Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış

İlk safha klasik dönem; 7. asırdan 19. asra kadar devam eden dönem. Bu dönemde Müslümanlar diğer medeniyetlerin bilim geleneklerini tevarüs ediyorlar ama ona kendi damgalarını vuruyorlar. Yunan'dan, Hint'ten, İran'dan tercümeler yapıyorlar. O tercümeleleri kendi düşünce potalarında eritiyorlar ama bunu bir süzgeçten geçirerek yapıyorlar. Mesela eski Yunan'dan bütün eserleri tercüme ediyorlar, tercüme etmedikleri tek bir

edebiyat türü var. O da nedir? Mitoloji. Mitolojiyi tercüme etmiyorlar. Diyorlar ki bu gereksiz bir şey. Sanatta, mimaride birçok şey öğreniyorlar ama almadıkları bir şey var: Heykeltıraşlık. Dolayısıyla -açık medeniyet- etkileşim içerisinde ama eleştirel bir süzgeçten geçirecek, bir filtreden geçirerek bunu yapıyorlar. Hakeza mesele siyaset teorileri alanında İran'dan istifade ediyorlar, Hint'ten istifade ediyorlar, Kelile ve Dimne'yi tercüme ettiriyorlar Sanskritçe'den. Burada tabii İslam'ın ne kadar açık bir medeniyet olduğunu görüyoruz. Ama kimliksiz değil. Kendi prensipleri olan bir medeniyet olarak diğer medeniyetlerle etkileşim içerisinde, bu devam ediyor.

19. yüzyılda yeni bir durum ortaya çıkıyor. İslam ilmiyle Batı bilimini sentez etmeye yönelik bir çaba başlıyor. Bu, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam ediyor. Bu dönemde, özellikle Ziya Gökalp, "içtima-i usul-ü fıkıh" olarak isimlendirdiği teoriyle İslam medeniyetinin toplum bilimi olan fıkıhla insanı ve insan davranışını inceleyen fıkıh ilmiyle Batı'da ortaya çıkan sosyolojiyi ve sosyal bilimlere sentez etmeye çalışıyor. Bunun için içtima-i usul-ü fıkıh yani sosyal bilimsel fıkıh yaklaşımını ortaya atıyor ve o zaman da bu resmî bilim anlayışı olarak kabul ediliyor. Sosyal bilimsel fıkıh, sosyolojiyle fıkıh sentez etmek... Çünkü Batı'da insanı ve insan davranışını sosyal bilimler inceliyor. Bizde fıkıh insanı ve insan davranışını yani amelini inceliyor. "Bu iki medeniyeti sentez etmemiz gerekiyorsa bu iki bilimi sentez etmemiz gerekiyor." diyor Ziya Gökalp. Bu tabii, Cumhuriyet kuruluncaya kadar devam ediyor.

Cumhuriyetle beraber İslam medeniyetiyle ve İslam bilimiyle olan bütün alakamız kesiliyor, Batı'dan sosyal bilimler ithal ediliyor. Batı, bilimin tek kayna-

ği olarak görülüyor. Biz bilim üretemeyiz, onlar bilim üretir, dolayısıyla bizim onlardan ithal etmemiz gerekir şeklinde bir yaklaşım ortaya çıkıyor. Ve diğer ürünleri ithal etmeye başladığımız gibi bilimi de ithal etmeye başlıyoruz. Ama bu süreç bize ilerleme, aydınlanma, modernleşme gibi takdim ediliyor. Hâlbuki bu süreç Türkiye'yi, İslam dünyasını, Batı'ya fikren bağımlı hâle getirme sürecidir. Yani ithale dayalı bir akademik sistem, ithale dayalı bir üniversite; kendisi bilim üretmeyen, Batı'dan üretilen bilimi Türkiye'de pazarlayan acente üniversite modeli ortaya çıkıyor.

Üniversite Eğitiminde Yeni Dönem

Sadece Batı'dan ithal edilen teorileri öğrencilerine öğreten bir üniversite değil; kendisi de bilim üreten, kendisi de düşünce üreten bir üniversite; öğrencilerini sadece Batı'dan ithal edilen görüşleri benimseyecek tarzda değil, onları eleştirebilecek ve kendisi de düşünce üretebilecek tarzda yetiştiren bir üniversite olmak istiyoruz –ki gerçek üniversite budur.

Cumhuriyet dönemindeki akademik politikayı, bilim politikasını ben “geleneksiz yenilikçilik” olarak isimlendiriyorum. Geleneksiz yenilikçilik: Yeni yenilik yapılmak isteniyor ama gelenek toptan reddedilerek. İbn Haldun Üniversitesinin yaklaşımını da “gelenekli yenilikçilik” olarak isimlendiriyorum. Yenilikçiyiz ama geleneğimizi reddetmeden, geleneğimizle barışık olarak ve geleneğimizin mirasını da hesaba katarak.

Newton'a soruyorlar, diyorlar ki: “Sen bizim görmediğimiz şeyleri nasıl görüyorsun?” O da diyor ki “Çünkü ben devlerin omuzlarından ufka bakıyorum.” İşte biz de geleneğimizdeki devlerin omuzlarından ufka bakacağız. Ve geleneğimizdeki en büyük devlerden bir tanesi İbn Haldun, Mukaddime. İnşallah bu baş-

vuru kaynağımız olacak, temel eserimiz olacak. Kendisi malumunuz bütün dünyada saygı duyulan bir sosyal bilimci.

Yine geleneğimiz dediğimde sizinle paylaşmak istediğim başka bir eser daha var: Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyâde. Taşköprülüzgâde tarafından, Osmanlı büyük âlimi Taşköprülüzgâde tarafından yazılmış bir eser. Bu eser, oğlu tarafından "Mevzuât-ul Ulûm" yani İlimlerin Konuları diye Türkçeye tercüme edilmiş o zaman. Bu eser Osmanlı ilim ansiklopedisi, Osmanlı'da var olan ilimlerin bir listesini, konularını, o ilim dalındaki eserleri ve katkı yapmış yazarları ortaya koyuyor. İşte, modernleşme ve Batı'ya fikren bağımlı hâle gelme sürecinde unuttuğumuz ilimlerden burada bahsediliyor. Biz unutturulan ilimler, unuttuğumuz ilimler, listesi sadece bir kitabı oluşturacak tarzda. İşte İbn Haldun Üniversitesi olarak hedefimiz, bir taraftan Batı medeniyetinin ortaya koymuş olduğu sosyal bilim geleneğini öğrencilerine tanıtırken diğer taraftan Taşköprülüzgâde'nin burada listelediği, İbn Haldun'un ortaya koyduğu... Tabii bunlar sadece birer örnek, daha birçok insan var... İnşallah, bunlarla da sizlerin bağlantısını sağlamak. Gelenekli yenilikçilik metodu. Bu gelenekli yenilikçilik için mukayeseli eğitim metodunu inşallah-u teâlâ burada kullanacağız.

Neden Mukayeseli Eğitim?

Big, inşallah-u teala, bu mukayeseli yaklaşımı burada ortaya koymaya çalışacağız. Özgün ve özgür bir düşünce ortamı oluşturmak istiyoruz. Özgün olmak, biraz önce de bahsettiğim gibi standart üniversite eğitimi tarzında bir eğitim değil... Doğu'yu ve Batı'yı mukayese edecek tarzda hem İbn Haldun'u hem Marks'ı hem Freud'u

hem Gazali'yi öğretecek bir anlayışla... Özgünlüğümüz burada ortaya çıkmış olacak, farklı bir pedagoji ortaya koymuş olacağız, inşallah-u teala.

Âlim Kimdir?

Kendisi düşünebilen, fikir üretebilen, düşünce üretebilen, bir akademik kimliği, bir duruşu, bir tavrı olan insandır. Ve bu da beşikten mezara kadar sürdürülecek bir yolculuktur. Biz, sizin yolculuğunuzun belli bir safhasında inşallah-u teala beraber olacağız. Size rehberlik yapacağız. Bugünü hiç unutmayın. İnşallah dört sene sonra, beş sene sonra, sizi mezun ederken, bugünü tekrar hatırlamış olacaksınız. Ve inşallah bugün konuştuğumuz şeylerin o gün gerçekleşmiş olduğunu göreceğiz, değerlendireceğiz. Bizde ilim son derece kutsal bir faaliyettir, eğitim son derece kutsal bir faaliyettir. İlim ticari bir meta değildir. Eğitim asla ticarileştirilemez. Bizim geleneğimizde hoca-talebe ilişkisi neyse inşallah-u teala bunu da aynen burada gerçekleştirmeye çalışacağız. Bizim geleneğimizde ilim nasıl görülüyor idiyse onu burada gerçekleştirmeye çalışacağız. Hepinize tekrar hoş geldiniz diyorum.

Ve başta size söylediğim fikir neydi? Her şeyi unutabilirsiniz, ama bunu unutmayın demiştim: Açık medeniyet için açık bilim.

Hepinize tekrar başarılar diliyorum.

الذي وضعوه وابنِ فوقه.

نحن الآن في عصر الحضارة المنفتحة كما أرى، حيث إن الثقافات والناس يمتزجون في تعدد اجتماعي متزايد. وهذه الغرفة التي أتحدث منها الآن هي برهان جيد على الحضارة المنفتحة، ومثل هذه المجموعة الموجودة هنا لم تكن أمرا يصدقه العقل قبل قرن من الزمن، لكنها الآن أمر شائع سواء في حرم جامعة ابن خلدون أو في كولومبيا وجورج تاون. فالطلاب يأتون من كل أنحاء العالم ليدرسوا معا، وعلينا أن نعيد تصميم التعليم الأحادي المعتمد على المركزية الأوروبية ليضم هذا التنوع في سعي لتحقيق الازدهار لكل الإنسانية في جامعة الحضارة المنفتحة. ولا شك في أن منع هذا التعدد أو محاولة السيطرة عليه سيسبب صراعات مستمرة.

ويجب في هذه الفترة الجديدة من تاريخ الإنسانية أن نسترد مفهوم الجامعة ونضعه في مكانه الصحيح كمؤسسة لإنتاج الأفكار العالمية، وهو تماما ما تعنيه كلمة «كلية»، وهي الكلمة التراثية في العربية والتركية لكلمة جامعة، وهي تنص على الرسالة العالمية لهذه المؤسسة.

أسلوب تعاملك مع الآخرين، وهل أنت لطيف، وكيف تتصرف في حالة التوتر. وهذا ما يسمى بالآداب في تراشا. ويجب أن يتماشى الأدب مع العلم، والأخلاق مع التعليم الأكاديمي. فالتركيز على الإنجاز الأكاديمي على حساب التربية الأخلاقية سيؤدي لظهور أناس غير متوازنين نفسياً في العالم.

كما أنه علينا أن نعلم كيف نفكر ونتج الأفكار بدلا من مجرد نقل وترويج الأفكار الغربية. وبدلا من أن نكون مؤسسات دائمة الاعتماد الفكري على الآخرين، فإن جامعاتنا يجب أن تكون مؤسسات نال بها الاستقلالية الفكرية. فالعالم الإسلامي خلال فترة الحداثة وتبني الأفكار الغربية انفض عن تراثه. غير أننا لا يمكننا التفكير بشكل صحيح دون ذاكرة، والواقع أننا مصابون بالشلل. لقد كتب إسحاق نيوتن مرة «إذا كنت قد رأيت مدى بعيد، فهذا لأنني أقف على أكتاف العظماء». واليوم يحتاج الطلاب خارج العالم الغربي أن يقدروا تراث الأجيال السابقة وأن يواصلوا المسيرة التي بدؤوها بدلا من الزهد فيها. إن كلا التيارين في العالم الإسلامي، الحداثي والسلفي المزعوم، يخبرنا أن العصور المظلمة تمتد لأكثر من ألف سنة، بين العصر الذهبي للنبي محمد، صلى الله عليه وسلم، وصحابته الكرام، وبين عصر النهضة. وهذا المنهج خاطئ وعار عن الصحة. علينا أن نقبل ونقدر استمرارية الإنتاج الفكري للحضارة الإسلامية عن طريق الإسناد، وهي عملية مستمرة حتى يومنا هذا. نعم، كانت هناك فترات من التأزم، لكنني أؤمن باستمرارية الحضارة والمعرفة والتراث الإسلامي، وأرى أن هدي هو إكمال ما بدأته وسارت فيه هذه الحضارة، وهذه هي الطريقة لصنع منهج أصيل. يعتقد بعض الطلاب والأكاديميين أنهم سيخرجون بفكرة أصيلة عن طريق رفض الماضي والتصل منه؛ لكن هذا خطأ، والصواب هو أن تجد لنفسك مكانا في سلسلة الأشخاص الذين سبقوك، فقد كانوا يعملون على نفس القضايا، فخذ الأساس

ويذكهم». فالتعليم كان لتعليم الكتاب، والحكمة لتعليم الفلسفة والعلوم الطبيعية وأي علم سوى القرآن، والتزكية هي التربية الأخلاقية والروحية. إن الجامعة المعاصرة بنيت لتتسبب محترفين للعمل في المؤسسات الحكومية والصناعية، وليس هناك أي تربية أخلاقية. أما نظام التعليم الإسلامي التراثي الذي أنشئ لتربية أناس صالحين، فقد كان نظاما جامعا. وأعتقد أن الإنسانية ستعاني كثيرا إذا ما استمرت في فصل التعليم الأكاديمي عن التربية الأخلاقية.

رؤيتنا عن الجامعة في يومنا هذا

كيف نتصور التعليم في يومنا هذا؟

علينا الابتعاد عن التعليم الإجمالي وإعادة تقديم التعليم القائم على علاقة الفرد بمعلمه. فالجامعة ليست مصنعا، والإنسان مخلوق فريد، وليس لباسا أو رجلا آليا.

وليس على جامعاتنا أن تخلد الثنائية الخاطئة التي تم إنتاجها في عصور فكر الحداثة وما بعد الحداثة، كالثنائيات المزعومة بين الدين والعلم، والتراث والحداثة، والوحي والعقل، والشرق والغرب، وغيرها. فهذه ثنائيات خاطئة تخطأها تراث المعرفة الإسلامي بدمجها وعدم اعتبارها متناقضات، فبإمكاننا أن نكون متدينين وعلماء جيدين، وأن نستمد من تراثنا ومعاصرنا، وأن نستخدم العقل والوحي في نفس الوقت.

لا بد أن نكون متكاملين في منهجنا، وذلك بالجمع بين التعليم والتزكية، وبين التعليم الأكاديمي والتربية الأخلاقية، وبين التعليم المبني على معدل الذكاء العقلي والوجداني. فالتربية الوجدانية مع التعليم الفكري ينتج إنسانا سليما. عندما تذهب لمقابلة عمل فإنهم لا يسألونك سؤالا في الرياضيات، بل يسألونك عن

إنه لمن دواعي العجب أن هذا النظام الجامعي الذي استوردناه من الغرب هو النسخة الفاسدة من النظام الجميل الذي استعاره الغرب من المسلمين. ففي النظام الجديد تقوم المؤسسة بإصدار الإجازات بدلا من الأستاذة وهذه الإجازات لا إسناد فيها، ولم يعد التعليم تعليم فرد لفرد، وإنما أساسه الإنتاج بالجملة.

وعلى المستوى الوجودي أيضا نرى أن النظرة التي تتسم بها الجامعات المعاصرة مختلفة أساسا عن النظرة الإسلامية. فالنظرة الإسلامية هي نظرة متعددة متداخلة تقبل بالوجود المتعدد المتداخل «مراتب الوجود» وتتعدد مستويات المعرفة «مراتب العلوم» وتتعدد مستويات المنهجية «مراتب الأصول» وكذلك المعنى «مراتب المعاني» والحقيقة «مراتب الحقائق». وما أسميه «الحضارة المنفتحة» يتسم بهذه النظرة التعددية المتداخلة. بينما تتسم الجامعات المعاصرة بنظرة وضعية أحادية للوجود والمعرفة والمنهجية.

والضحية الأكبر في عملية التحول هذه هي دراسة العلوم الإسلامية. إذ إن نزولنا بمستوى الدراسات الإسلامية إلى أن أصبحت مدارس لاهوت مختلفة هي نتيجة التفكير العلماني الذي يهدف إلى فصل الدين عن العلم، حتى يُحفظ العلم من لوثة الدين. فليس هناك في نظام المدرسة كلية منفصلة للشريعة، لماذا؟ لأن كل شخص يتعلم الدين والعلوم الأخرى بطريقة متكاملة. والنظام الإسلامي التراثي للمدرسة لا يتوافق مع كليات اللاهوت، بل مع الجامعة المثالية بشكل عام، حيث يمكن للقضاة والمهندسين والأطباء أن يتعلموا معا في نفس المؤسسة.

وأذكر خاصية أخرى للتعليم الإسلامي ضاعت في عملية الانتقال إلى الجامعة المعاصرة وهي التزكية، والتي تشكل مع التعليم ركنا أساسيا في منهج التعليم. وهذا مذكور في القرآن الكريم، إذ إن الرسول استخدم الطريقتين، التعليم والتزكية، «ويعلمهم الكتاب والحكمة

إخضاع نظام التعليم لسلطة الدولة، وبقي التعليم مستقلاً وقوياً، حيث إنَّ إجازة يصدرها العالم تخوّل المتلقي أن يصبح قاضياً أو أستاذاً أو مفتياً أو مدرساً. فهذا العالم يجمع بين سلطة مجلس التعليم العالي ووزارة العدل ووزارة التعليم ووزارة الشؤون الدينية، ويجب أن يظل الأمر مفهوماً هكذا. فليس للإسلام سلطة دينية مركزية كتلك التي في الكنيسة، ولذا فإن كل عالم يقوم مقام مؤسسة مستقلة. وبذلك نرى أن الجامعة كانت ممثلة بالعلماء عبر التاريخ الإسلامي، وهؤلاء العلماء هم من يقررون قبول أو رفض الطلاب وهم من يمنحون الإجازات. بعض العلماء كانوا ضمن عمل مؤسساتي، لكنهم كانوا أحراراً في مغادرة المكان ومتابعة عملهم بشكل مستقل متى أرادوا ذلك.

إلا أن العالم الإسلامي شهد في بعض العلوم توحيد مناهج الكليات والجامعات خلال القرن الحادي عشر، وهي المناهج التي مازالت تُتبع حتى يومنا هذا، فعلوم الآلة في اللغة العربية، والمنطق والبلاغة مازالت نفسها تدرس عبر العالم الإسلامي من الهند إلى البلقان. والطلاب في تركيا يدرسون كتب الفقه مثل الاختيار والقُدوري والهداية، وهي نفس الكتب التي تدرس في الهند وباكستان وأفغانستان. ففي الوقت نفسه الذي تحاول فيه أوروبا توحيد مناهج التعليم عبر عملية بولونيا Bologna Process، علينا أن نتذكر أن ما حققه العالم الإسلامي قبل ألف سنة تقريبا مازال حياً إلى يومنا هذا.

تحليل تأثيرات التعليم الغربي في غير العالم الغربي

إن هذا التعليم الموحد تعرض للتمزق مع مجيء الجامعات المعاصرة، ولا بد من مزيد من التمحيص في نتائج التحول من نظام المدرسة إلى نظام الجامعات المعاصرة في العالم الإسلامي. ما الذي حدث؟ وما هو الضرر الحاصل؟ هل هناك فوائد تذكر من هجر نظامنا التراثي في التعليم لصالح النظام الجديد؟

تسلم له شهادة «إجازة» يصدرها معلمه أو مرشده وليست المؤسسة. فلو أنك درست في مدرسة السلیمانیة على سبیل المثال، فإن معلمك هو من يصدر إجازتك مصادقاً على إكمالك لدراستك وليس مدير المدرسة.

لقد ابتكر المسلمون، وخاصة علماء الحديث، نظام الإجازة للحفاظ على المعرفة الإسلامية الأصلية، وكان لها نظام مثير للاهتمام: فقد أدرجت كل سلسلة المعلمين إلى أن وصلت للنبي محمد، فجبريل، فالله. وسميت هذه السلسلة بالإسناد، والحضارة الإسلامية هي حقا «حضارة الإسناد». وهذا النظام لا يوجد في أي حضارة أخرى؛ فلم تكن هناك في الحضارات الأخرى إجازات على الإطلاق، ناهيك عن سلسلة إسناد للعلم الذي يتداولونه. وقد كانت رسالتي في الدكتوراه (والتي نشرتها مطبعة جامعة ستانفورد)، تحت عنوان «البنية الاجتماعية للرواية: تحليل شبكة إسناد الحديث ٦١٠-١٥٠٥»، وقد كانت قرابة ألف سنة من الإسناد التي أبدعها نظام التعليم هذا، وهي أطول سلسلة علمية مسجلة في العالم. وقد درست نصف هذه السلسلة، إلا أن الإسناد مستمر حتى يومنا هذا. دعيت السنة الماضية إلى أكسفورد وعرضت تقديمها بعنوان «السلسلة غير المنقطعة للذاكرة الاجتماعية: سلسلة الإسناد الحديثي ٦١٠-٢٠١٦».

إخضاع العلم

ما الذي حدث عندما انتقل هذا النظام إلى أوروبا؟ احتكرت الكنيسة فترة العصور الوسطى انتقال العلم، وكان من بين ما اعتمده من طرق لإخضاع العلماء أن قامت بتجريد العلماء من سلطة إصدار الإجازات ومنحها لطلابهم. وقد أصبحت القوة بيد الدولة العلمانية في الوقت المعاصر لإخضاع العلماء، وسلبهم سلطة منح الإجازات والشهادات.

لقد قاوم العالم الفرد في الحضارة الإسلامية سياسة

علماء تربية مسلمين أو أتراك.

وحصيلة هذه العملية هي ما أدعوه «الاتكالية الفكرية المستدامة»، وهذا هو هدف الجامعات في غير العالم الغربي، فليس الهدف هو تنشئة علماء عظماء، بل الهدف هو جعل هذه البلدان معتمدة فكريا وأكاديميا على الغرب. وهذا تماما كحالنا في الاعتماد التقني عليهم، حيث نستورد المنتجات التقنية من الغرب - الطائرات والهواتف والأسلحة وغيرها- بدلا من إنتاجها بأنفسنا. فنحن متكلين فكريا، وتعلمنا أننا لا يمكننا إنتاج أفكار جديدة، وأفضل ما نفعله هو أن نصبح طلابا جيدين للأكاديمية الغربية وأن نروج الأفكار الغربية في بلادنا. وبذلك فإن جامعاتنا لا تقوم بوظيفتها كجامعات حقيقية إذا استمر هذا النهج.

لقد ظهرت الجامعة أول مرة كمؤسسة في العالم الإسلامي. أول جامعة في العالم أسستها امرأة مغربية اسمها فاطمة الفهرية عام ٨٥٩ هي جامعة القرويين. والجامعة الثانية كانت الأزهر عام ٩٧٥، تلتها النظامية خلال القرن الحادي عشر في بغداد. ولم تتبن البلاد الأوروبية فكرة الجامعة كمؤسسة إلا بعد ظهورها في العالم الإسلامي وانتشارها من مغربه إلى مشرقه، والنتيجة أن هذا التراث التعليمي نشأ بشكل مختلف عن نشأته في الغرب.

التعليم الإسلامي الضروي وشبكة الإسناد

دعونا نتحدث قليلا عن جامعاتنا الأولى، كيف أنشئت، وكيف كانت آلية عملها؟ لقد كانت جامعة القرويين والأزهر والنظامية مختلفة عن جامعات اليوم.

وأحد الفروق المهمة هي علاقة الأستاذ والطالب الشخصية، فكان التعامل مع كل طالب بشكل فردي، وكان المنهاج يُعدّل لكل طالب. لم يكن هناك إنتاج تعليمي بالجملة، وفي نهاية برنامج الطالب التعليمي،

منصب رفيع كيفية تولي الغانين أمر الجامعة عندما غادر البريطانيون. فسألته: سيدي، هل قمتم بإجراء أي تغيير في فلسفة التعليم أو في منهجية التعليم أو في المنهاج الدراسي للجامعة بعد أن توليتم أمورها؟ فأجاب بفخر: «لا، أبدا، لم نغير أي شيء، لقد حافظنا على النظام نفسه كما كان.» فهم قاموا أساسا بمتابعة عمل البريطانيين، ولكن مجاناً! فلم تكن الحكومة البريطانية بحاجة لأن ترسل أساتذة بعد ذلك، ولا أن تدفع لهم رواتب، مادام الغانين تطوعوا ليحتلوا ويغربوا أنفسهم.

عندما أذهب إلى جامعات في تركيا وفي أجزاء أخرى من العالم غير الغربي، أسأل الطلاب (في قسم العلوم السياسية مثلاً): «هل هناك نظرية لشخص تركي أو عربي أو مسلم في هذه الكتب التي بين أيديكم؟» فيجيبون «لا.» وعلم النفس يدرّس بنفس الطريقة، وكذلك علم الاجتماع والحقوق والاقتصاد. فالجامعات تروج بين شباب الدول غير الغربية أفكاراً ونظريات غربية معينة. ولغاية هذا اليوم لم أصادف في قسم علم النفس مثلاً نظرية لعالم مسلم تدرس وتقدم للطلاب في الجامعة.

قابلت قبل أيام فتاة تحضر درجة الدكتوراه في التربية. فسألتها: «هل تعلمين أي عالم مسلم في هذا المجال؟» فأجابت «لا.» فتاة متدينة محجبة تقوم بتحضير درجة الدكتوراه في إسطنبول، وليس لديها أدنى فكرة عن نظريات في التربية لعلماء مسلمين، ناهيك عن العلماء الأتراك. فسألتها: «هل تعرفين الزرنوجي؟» فقالت: «من هو.» فسألته: «هل تعرفين الغزالي؟» فقالت: «نعم، نعم، هو عالم مشهور، كل شخص يعرفه،» لكنها لم تقرأ أي كتاب من كتب الغزالي. وبدلاً من ذلك فقد تعلمت كل النظريات المستوردة من الغرب. إنها فتاة تركية مسلمة، إلا أنها لم تحظ بمعرفة أي من علماء التربية المسلمين أو الأتراك، كما لو أنه ليس هناك

الأمريكية. فتصوّر الصفات البشرية المرغوبة في نهاية المطاف التعليمي أصبح واضحا في أمريكا وفرنسا وألمانيا، إلا أنه للأسف ليس واضحا في تركيا والعالم الإسلامي. فمن هو الشخص المثالي الذي يطمح نظامنا التعليمي لتهيئته؟ إن الشخص المثالي بالنسبة لجامعة البوسفور مختلف عن جامعة غلاطة سراي أو إسطنبول، وهلمّ جرّا. وبعض الجامعات التركية تتبنى النظام الفرنسي للإنسان المثالي، وبعضها يتبنى المثال الأمريكي، وهناك بعض الجامعات ليس لديها حتى فكرة واضحة عن الإنسان المثالي وكيف يمكن تهيئته. فهم يريدون أن يخرجوا طلابا ويمنحهم الشهادة ويرسلوهم إلى العالم.

الاتكالية الفكرية للعالم الإسلامي على الغرب

لقد كانت حالة المؤسسات التعليمية دائما محطّ اهتمامي في تركيا خلال المرحلة الثانوية والجامعية، وقد حاولت أن أفهم سبب عدم قيام هذه المؤسسات بتزويدنا بالتعليم الجيد؛ إلى أن جذب انتباهي كتاب في علم الاجتماع التعليمي لتوم بوتومور، وهو «علم الاجتماع: دليل إلى المشكلات والمراجع». لقد ذكر أن المؤسسات التعليمية غير الأوروبية تفتقر إلى الهدف الأكاديمي: فهدفهم هو عصرنة وتغريب شعوب بلدانهم. ووجدت أن ذنب مؤسساتنا التعليمية هو هذا، وأنها بالفعل أنشئت لعصرنة وتغريب الشباب أكثر من تثقيفهم أكاديميا. وقد حققوا مبتغاهم، فعلى الرغم من أنهم فشلوا أكاديميا، إلا أنهم نجحوا في تغيير مفاهيم الطلاب عن أنفسهم وعن مجتمعاتهم ومعتقداتهم. فتسافر فتاة مثلا من الأناضول لتدرس في إسطنبول لأربع سنوات وتعود فتاة عصرية متغربة.

لقد كانت لدي فرصة لإثبات أفكار بوتومور خلال رحلة إلى غانا قمت بها مع مجموعة من الأساتذة. ذهبنا لزيارة أفضل جامعة في غانا، حيث قدم لنا مسؤول ذو

طريقة تهيئة الإنسان المثالي

إن لكل حضارة مفهوماً يختلف عن الحضارة الأخرى فيما يتعلق بمفهوم الشخص المثالي. فهناك مفهوم الإنسان الكامل في الحضارة الإسلامية، والصينية لها مفهوم آخر، وكذلك الهندية وغيرها. وعلى ذلك فإن الحضارات شيدت مؤسسات خاصة للتعليم، بما فيها الجامعة، لتهيئة الإنسان المثالي تهيئة تتفق مع تلك المفاهيم. وبمعالجتنا سؤال جامعتنا المثالية، لا بد أن نحقق في طبيعة إنساننا المثالي. والواقع أن كل حضارة ودين ومجتمع يمكنه أن يعطي إجابة مختلفة.

ومن المهم أن نأخذ بعين الاعتبار أن النمط المثالي المتخيل يمكن أن يتغير عبر الزمن أيضاً. ويعكس تاريخ الحضارة الغربية ذلك، فالإنسان المثالي في الحضارة الإغريقية القديمة لم يكن نفسه في فترة القرون الوسطى المسيحية، كما أن المفهوم تغير مرة أخرى في فترة الحداثة والعلمانية، وتغير مرة ثانية بدخول الغرب عصر ما بعد الحداثة. أمّا المفهوم الإسلامي للإنسان المثالي (الكامل) فلم يتغير في جوهره حتى فترة الاحتلال الغربي، والذي أدخلنا في مرحلة من التشوش الذي استمر حتى اليوم. هذا الفهم مهم جداً في بحثنا.

إن ما يجعل الجامعة جامعة «إسلامية» في رأيي يرتبط ارتباطاً وثيقاً بهذه النقطة. فإذا كانت الجامعة تهدف إلى تهيئة إنسان مثالي بمعيار الحضارة الإسلامية - الإنسان الكامل - فهي جامعة إسلامية. وإذا كانت الجامعة تعلم الإنسان كيف يفكر كمسلم وكيف ينشئ أفكاراً تتفق مع تراث المعرفة الإسلامي فهي جامعة إسلامية.

وكذلك الأمر، فإن الجامعة التي تهدف إلى تهيئة إنسان مثالي بمعيار الحضارة الصينية فهي جامعة صينية. ويمكننا قياس ذلك على الجامعة الروسية وكذلك

نفعه هنا في معهد تحالف الحضارات، وهذه فرصة عظيمة لنا لتوسيع ما كان يجري على نطاق تجربة صغيرة في معهد تحالف الحضارات.

جامعة الفكر والأفكار

إنّ الجامعة البحثية هي الشكل الحقيقي للجامعة، لأنّ هناك فرقاً بين الكلية والجامعة، فالكلية تعلم الطلاب في المرحلة الجامعية، والجامعة تعلمهم كيف يكرسون أنفسهم للبحث وإنتاج أفكار جديدة. هذا ما تعنيه الجامعة، مكان يتعلم فيه الناس من خلال التجربة كيف يفكرون، وما هو التفكير، وكيف ينتجون أفكاراً عالمية جديدة.

والتفكير يميّز الإنسان عن سائر المخلوقات، وكلّنا لدينا القدرة على التفكير المنظم، وهذا في الواقع أعظم ما نملك، لكننا يجب أن نتعلم كيف نستخدمه بشكل صحيح. ولسوء الحظ فإننا غالباً ما نعتقد أن التفكير أمر سهل؛ إلا أنّ التماسك في التفكير المنتظم يتطلب تعليماً - التفكير في التفكير - والجامعة هي مؤسسة هدفها هذه العملية الجوهرية.

أحياناً أسأل طلابي، «ماهي الفكرة؟» ويظنون أن الإجابة بسيطة، وأن كل شخص يعرف ما هي الفكرة، ولكن حين يحاولون الإجابة يواجهون صعوبة بالغة في صياغة الجواب، فأعطيهم واجباً: «من فضلكم ائتوني بفكرة، فكرة جديدة أنتجتموها أنتم، وهذا واجبكم للأسبوع القادم»، ومعظمهم لا يمكنهم أن يأتوا بفكرة واحدة، فكرة جديدة جيدة. ومن هنا يدركون أن الأمر أكثر جدية مما يتصورون، وأنه يحتاج لعمل جاد. إذا كنت تريد إنتاج فكرة جيدة متماسكة، فعليك أن تعرف ما هي الفكرة، وكيف يمكنك أن تطور فكرة.

هذه الأسس لا تجعل من الجامعة مكاناً للدراسة فقط، وإنما مكاناً للارتقاء بالإنسان نحو الكمال.

ظل جامعة ابن خلدون، أول جامعة بحثية في تركيا متخصصة في الحقوق، والعلوم الإنسانية والاجتماعية والإسلامية.

إن هدف جامعتنا ليس في التركيز على التعليم الرسمي فقط، وإنما على الإنتاج البحثي أيضا. ولهذا السبب فإن ٢٥ بالمائة من طلابنا هم من طلاب المرحلة الجامعية، بينما سيكون ٧٥ بالمائة منهم من طلاب الدراسات العليا. وسيكون ٣٥ بالمائة منهم علي الأقل من الطلاب غير الأتراك، الذين سيأتون من كل أنحاء العالم.

أحيانا يسألني الزملاء: «كيف يمكنك أن تكون واثقا إلى هذه الدرجة من أن شيئا كهذا سيحدث؟ هل أنت مجنون؟ كيف لك أن تقوم بذلك؟ كيف يمكنك إحضار ٣٥ بالمائة من طلابك من كل أنحاء العالم؟» أجيبهم أن ما حدث في معهد تحالف الحضارات هو الدليل على أننا يمكننا أن نقوم بذلك. وأنا أثق تماما بزملائي الذين كانوا وما زالوا يساعدوني في هذا المشروع تحدوهم رؤية عالمية مبدؤوا، كما أنه لدي زملاء شبان مفعمون بالنشاط والحيوية والحماس في أعمالهم التي يقومون بها.

والناس يسألونني أيضا: «ماذا تفعل لإحضار الطلاب من أجزاء مختلفة من العالم؟» وأجيب: «لا شيء، فعملنا يروج نفسه.» وطلابنا في معهد تحالف الحضارات سعيدون بالتعليم الذي يتلقونه، فهم سفراؤنا إلى العالم. ولو دفعت المال لأشخاص لا على التعيين لترويج جهدك عالميا، فإنك لا يمكنك أن تقوم بأفضل مما يحصل في معهد تحالف الحضارات، والآن في جامعة ابن خلدون، حيث لدينا سفراء أمريكيون وروس وفرنسيون وعرب وألمان ويابانيون، سفراء من أكثر من ٤٠ دولة يروجون لمعهدنا، إنها طريقة إعلان قوية. وستكون جامعة ابن خلدون النسخة الموسعة لما

ماهي الجامعة؟

الاستاذ الدكتور رجب شانتورك

سؤالنا الكبير هو: «ما هي الجامعة؟»

كثيرا ما كان يسألني زملائي أن أتكلم في هذا الموضوع، وكان يساورني القلق، وربما الخوف من تناوله. إلا أنه من المثير حقا الحديث عن قضية شغلت بالي طوال حياتي. إنه سؤال كبير، والإجابة الوافية عنه تعتبر تحدياً كبيراً. أنا لا أدعي أنني سأعطي الإجابة النهائية والأخيرة لهذا السؤال، لكننا سنفكر معاً فيه. وسأشارككم أولاً أفكارتي وخبراتي ورؤيتي المستقبلية عما يجب أن تكون عليه الجامعة.

جامعة بحثية عالمية

من دواعي سروري أن أخطبكم، طلاب جامعة ابن خلدون الأعزاء القادمين من كل أنحاء العالم لمتابعة دراساتهم العليا، كما يسعدني أن أخطب زملائي المحترمين، أساتذة جامعة ابن خلدون القادمين من كل أنحاء العالم ليقدموا معارفهم الثمينة وخبرتهم التي اكتسبوها عبر السنين. لقد عملنا معاً على اجتذاب عقول متوقدة من كل العالم لإنتاج أفكار جديدة تواجه التحديات التي تواجهها الإنسانية. وقد أنشأنا هنا موطناً لهذه العقول لتتغذى وتتابع نموها. وأنا متأكد أنّ معهد تحالف الحضارات سيزيد نماء وازدهارا في

ماهي الجامعة؟

هذه المحاضرة قدمت من قبل رئيس جامعة ابن خلدون الاستاذ الدكتور رجب شانتورك بتاريخ ١٥ شباط ٢٠١٧

ماهي الجامعة؟

GİRİŞ DERSLERİ

INAUGURATION LECTURES

المحاضرات الافتتاحية

CIVILIZATION • BİLİM • الجامعة